

Litteratur om Christian IV i jubelåret 1988

AF

HELGE GAMRATH

Der er, som man kunne forvente, udkommet en omfattende Christian IV-litteratur i anledning af 400-året... ja for hvad? Det eneste korrekte svar er, at Frederik II døde i 1588. Enhver véd jo, at den 11-årige udvalgte prins Christian ikke kunne overtage regeringsmagten i Danmark-Norge, og at en formynderregering ledede landet indtil 1596. Hvis man havde ventet til 1996 (400-året for Christian IV's kroning) ville man have ramt præcisere og yderligere have undgået »konflikten« med Stavnsbåndsløsningens 200-års jubilæum. Kan jubilæer end forekomme vilkårlige og kunstige, har de dog også deres gode sider. Frem for alt er offentlighedens lydhørhed og gennemslagskraften for usædvanlige initiativer større og sandsynligere, og fondspenge og mæcenbidrag nemmere at få fat i. Faktisk blev 1988 det år, da det hidtil største udstillingsprojekt nogensinde i Danmark blev søsat med ikke mindre end 10 separatudstillinger, der belyste forskellige sider af den kongelige hovedpersons liv og tid. Den til lejligheden nedsatte komité, der havde sikret sig Europarådets støtte, havde som arbejdende hovedkræfter inspektør ved Frederiksborgmuseet Steffen Heiberg og magister i kunsthistorie Charlotte Christensen, der var hele arrangementets generalsekretær. Det store fornemme katalog Christian IV og Europa, hvorom nærmere nedenfor, katalogiserer alle de 10 udstillingers næsten 2.000 numre, hvoraf en stor del var lånt fra udenlandske samlinger.

Nu, da festen forlængst er forbi og udstillingerne er pakket sammen, er der god grund til at gøre status over det faglige og litterære afkast, som jubelåret har givet. Det er i hvert fald stort, næsten 5.000 sider – og omfatter et Festskrift om hovedpersonen og datidens samfund i bredeste forstand, tre nye Christian IV-biografier, to bøger om tidens kanslere, to kildesamlinger, en indføring i tidens krigsførelse, tre »museumsbøger«,

en essaysamling om tidens ikonologi og billedkunst, en artikelsamling om Christian IV-billeder og -portrætter gennem tiden og endelig det store allerede omtalte udstillingskatalog (se litteraturlisten nedenfor). Der tages i det efterfølgende ikke stilling til tidsskriftsartikler, til mindre, populærvidenskabelige publikationer eller til skole- og undervisningsbøger. Hvis nogen skulle føle sig forbigået eller glemt, kan jeg oplyse, at de 15 bøger, der i det følgende anmeldes, lige præcis er dem, der er tilgået anmelderen.

I dansk historieforskning har Christian IV-tiden i grunden foretaget nogle drabelige sving. Efter enevældetidens glorificering af kongens epoke og person begyndte en kritisk holdning, der forstærkedes ved det kildekritiske gennembrud i 1870'erne, men også var under påvirkning af den militære katastrofe i 1864. Først og fremmest kom der imidlertid gang i publiceringen af Christian IV-tidens mange og store kilderækker, hvoraf kan nævnes Christian IV's egenhændige breve (ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia), Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve (ved V. A. Secher), Kancelliets Brevbøger, Danmark-Norges Traktater (ved L. Laursen), Kronens Skøder (ved L. Laursen) og Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie (ved Kr. Erslev). Samtidig gennemførte J. A. Fridericia en række grundlæggende studier i Christian IV-tidens politiske historie. Men man må alligevel hævde, at der hurtigt viste sig et misforhold eller en skævhed mellem den store publicerede kildemasse på den ene side og selve bearbejdningen og historieskrivningen på den anden. Selv om f. ex. L. Laursen, Vilh. Lorenzen og Hans Fusing i mellemkrigstiden gjorde en stor indsats for at få skrevet om Christian IV-tiden inden for deres respektive interessefelter, sakkede historieskrivningen agterud og desuden betød Erik Arups yderst negative holdning til personen Christian IV og hans samtid, at kun et fåtal af de yngre historikere turde gå i gang med større undersøgelser eller publicering af detailstudier. Det kunne næsten se ud, som om Erslevs ikke helt udtømmende Oplysninger og Aktstykker på en eller anden måde kom til at spærre vejen. De store kildepublikationer var nemlig alligevel ikke nok, når man rigtigt ville trænge ind i tidens forhold, og de utrykte kilders omfang og placering i Rigsarkivet var så foruroligende stort og tilfældigt placeret, at ingen rigtig vovede at gå i gang dermed.

Først fra 1960'erne begyndte kyndige arkivarer som Johan Jørgensen og Sune Dalgaard at udsende artikler og bøger om tidens økonomiske, sociale og politiske udvikling i de danske byer frem for alt i København. Disse studier påviste klart det kommende borgerskabs, ikke mindst det københavnskes, økonomiske og sociale opstigning. Få år senere begyndte

E. Ladewig Petersen udsendelsen af en række afhandlinger om udviklingen af den danske adelige økonomi og om Christian IV's politiske, økonomiske og finansielle forhold – igen opbygget på et stort utrykt materiale fra Rigsarkivet og Landsarkiverne. I 1970'erne og 1980'erne kom desuden Knud Jespersens og Leo Tandrup's undersøgelser over udenrigs- og indenrigspolitiske spørgsmål i Christian IV-tiden. Et af de mest originale initiativer var det såkaldte »Magtstatsprojekt«, der igangsattes ved Odense Universitet. Et foreløbigt resultat præsenteres i rapporterne fra Det nordiske Historikermøde i Odense 1984 med titlen: Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser, men der kan stadig ventes vigtige publikationer fra projektmedarbejderne, selv om projektperioden er ophørt.

Så indtraf altså jubilæumsåret, og man kan med rette spørge om, hvor meget klogere vi er blevet med de 5.000 sider ny Christian IV-litteratur? Svaret er klart positivt! Vi er bestemt blevet meget klogere, men midt i festforberedelserne i 1980'erne kunne der måske have været anvendt lidt flere midler til igangsættelse eller fortsættelse og udvidelse af egentlige deciderede forskningsprojekter, der havde med Christian IV-tiden at gøre.

For at der er grøde i luften og det over et bredt spektrum, hvad udforskningen af Christian IV-epoken angår, ses klart af de smagsprøver som præsenteres i *Christian IV's Verden*. Her træder forskningens aktuelle stade frem i 16 individuelt udformede og absolut af hinanden uafhængige afhandlinger. Man kan ikke hævde, at der er tale om nogen snæver faglig redaktion – bortset fra den høje bogstandard og den billedmæssige kvalitet. Det af Svend Ellehøj sammensatte forfatterkuld skriver i alle retninger og om de mest forskellige emner. Jeg synes, at man savner et forsøg på en sammenfatning, men det skal indrømmes, at det ville have været en næsten håbløs opgave. Derimod synes jeg, at man med større ret kan anke over manglen af et afsnit om bypolitiken (bl. a. grundlæggelsen af de nye byer) og om merkantilismen, og i hvert fald glimrer »Magtstatsprojektet« ved sit fravær, og det uanset, at adskillige af forfatterne – vel mest Knud Jespersen – på den ene eller anden måde kommer ind derpå. En detailleret anmeldelse af disse 16 ca. 20-sider lange afhandlinger kan ikke komme på tale her, dels af pladsmæssige grunde, dels fordi traditionen m.h.t. anmeldelse af festskrifter – for det er der jo i virkeligheden tale om – mere gælder en omtale end en egentlig kritik. *Svend Ellehøj* lægger selv for med en gennemgang af kongens liv. Bidraget er et sidste vidnesbyrd om Ellehøjs prægnante formuleringsevne og gode iudicium, men bringer ikke meget nyt i forhold til tidligere. *Troels Dahlerup* derimod giver et helt originalt bidrag til forståelsen af Christian

IV's udenrigspolitik, som han i modsætning til de sidste årtiers historiskrivning søger at anskue dynastisk, d. v. s. ud fra familie- og forsørgelsesmæssige formål. Kongens ekspansionspolitik i Nordtyskland med erhvervelse af bispedømmer og koadjutorater (med deres indtægter) ses her i forlængelse af det 16. årh.s oldenborgske familie- og dynastipolitik. Derefter præsenterer *Leo Tandrup* en kortfattet og klar version af sine udenrigspolitiske studier over Christian IV. Synspunktet er det modsatte af Dahlerups, nemlig at kongen kun har én rigspolitisk målsætning: opgøret med eller i det mindste inddæmningen af Sverige. Det dynastiske politiske spil i Nordtyskland er alene et dække for denne altafgørende målsætning. *Gunner Lind* tager sig af det militære aspekt og skildrer den sociale og militærtekniske baggrund for den langsomme forvandling af Danmark fra et »krigerisk samfund« (d. v. s. et samfund, hvor man ikke skelnede mellem civilt og militært) til en mere og mere professionelt organiseret og ledet militærstat.

Knud Jespersen tager sit udgangspunkt i en undren over, hvordan det danske forfatningssystem (konge- og rigsrådsstyret eller som det hed i gamle dage dyarkiet) undgik at bryde sammen allerede i Christian IV's tid. Forfatteren puster nyt liv i det klassiske spørgsmål om statsomvæltningen 1660 og årsagerne hertil. Christian IV's opdragelse og meget »lange« barndom bidrog i virkeligheden til at forankre kongen i en højadelig tankegang og mentalitet. Dette fik til følge, at magtkampen kom til at foregå på højadelens og rigsrådets præmisser. Derfor afviste Christian IV den jyske borgerbevægelse i 1629, og også kongens bekendte svigersønne-partipolitik i 1630'erne anser forfatteren som udtryk for denne kongelige mentale »spændetrøje«. Men hvorfor kom de to parter da konstant i konflikt med hinanden? Her inddrager Jespersen som forklaring overgangen fra domæne- til skattestat, der nødvendigvis måtte føre de to parter ud i en eksistenskamp. Når rådet stod som sejrherre i 1648, var det først og fremmest på grund af de gældende højadelige spilleregler, der stadig gjaldt også for kongen, og som rådet behændigt udnyttede til sidste blodsdråbe. Da en ny magthaver, Frederik III med baggrund i den tyske hof- og fyrstekultur overtog kronen i 1648, gik adelsvælden allerede i 1650'erne i opløsning og faldt i 1660 sammen som et korthus.

Svend Ellehøj giver en oversigt over borgerstandens og byernes forhold og understreger, at det københavnske storborgerskabs enorme indtjening hen mod periodens slutning var med til at emancipere borgerstanden rent politisk. *Karl-Erik Frandsen* skriver om kongen, landbruget og bønderne og redegør for Københavns Ladegårds nyindretning og omfattende modernisering. Kongens forsøg på at få de gamle fæstebonde-

ydelse ændret til pengeydelse lykkedes ikke, og heller ikke hans forsøg på at ophæve vordenskab slog rigtigt igennem. Forfatteren vurderer fæstebondestanden, der langt udgjorde hovedparten af bønderne, som mere og mere økonomisk trængt, jo længere vi kommer frem i tiden. *Erling Ladewig Petersen* skildrer under titlen »Vredens Dag« fattigdomsproblemerne i det efterreformatoriske samfund. I København indrettedes i 1630 et *Domus Misericordiæ*, hvor man søgte at hjælpe berettigede fattige, syge og nødlidende og skille dem ud fra lediggængerne. Selv om 1630-reformen for så vidt placeres i naturlig forlængelse af det 16. årh.s fattigforsorgsprincipper, ses den kun delvist realiserede reform dog som et led i den moderne magtstats frembryden. *Alex Wittendorff* beretter om tidens forestillingsverden (dens mentaliteter), hvor magi og trolddom indgår i det almindelige menneskes bevidsthed; kirken søger støttet af statsmagten (eller er det omvendt?) at fastholde sin fortolkningsret til tidens tildragelser. Også samtidens satiriske skrifter – en slags sikkerhedsventil for magthaverne – inddrages.

Jens Glebe Møller ser nærmere på den officielle politik med hensyn til kirke- og skolevæsen og viser, at en aktiv dansk skole- og uddannelsespolitik med pensa og lærebøger for første gang fik sit gennembrud. Drivkraften i denne politik var angsten for den velorganiserede katolske modreformation – især jesuitternes – pædagogiske succes'er mange steder i Tyskland. Trods striden mellem filippisterne (Melanchtontilhængerne) og de »ægte« lutheranere blev dog tros læren og kirketugten strammet op i bl.a. Menighedsforordningen af 1629. *H.D. Schepelern* skildrer universitetsverdenen og dens udvikling efter reformationen. Han bedømmer undervisningssystemet positivt og afviser den ældre påstand om, at Københavns Universitet blot var en præsteskoie. Universitetet holdt både de internationale kontakter vedlige og bidrog samtidig til at udklække en professionel gejstlig embedsmandsstand, der kunne tjene den voksende statsmagt i sine, endnu kun spredte, civiliseringsforsøg. Forskningsresultater på Københavns Universitet i lægevidenskab og i naturvidenskaber gjorde institutionen europæisk kendt.

Charlotte Christensen har fundet tid til at give en gennemgående skildring af billedkunstens udvikling i Christians tid. Klart og instruktivt behandles de mange – især fra Nederlandene indvandrede – kunstnere, der var med til at kaste glans over den »reputationsivrige« konge. *Kjeld de Fine Licht* gør status over periodens arkitektur og viser, hvordan bygningskunsten her som i det øvrige Europa tjente fyrstemagten. Han karakteriserer Christian IV-stilen som nordisk manierisme, der forener den nye sydeuropæiske renaissancetil med det hjemlige traditionelle byggesæt. Artiklen, hvis bibliografi vidner om, hvilken tour de force, der er tale om,

får Christian IV-tidens arkitektur og byplanlægning til at fremstå klarere i en europæisk sammenhæng, end anmelderen tidligere mindes at have set. *Leo Tandrup* er på banen en gang til med en oversigt over Christian IV-tidens behandling i historieskrivningen fra Slanges og Holbergs dage til 1990. Den indeholder gode analyser af såvel midtvejs-enevældens som af den sene enevældes opfattelse og vurdering af epoken og personen (jvf. J. L. Heibergs skuespil *Elverhøj*). Også nationalliberalismens og radikalismens stærkt forskellige Christian IV-skikkelser gennemgås, og Arups stærkt forenklede Christian IV-billede afdækkes. Man kan dog diskutere værdien af eller perspektivet i Tandrups analyser af nutidens historikere og her specielt Tandrups analyse af Tandrup.

Mette Bligaard præsenterer den parallelle historie, hvad portræt- og billedsiden angår. Slanges Christian IV-bog har her været en udtømmelig kilde til det 19. århundredes historiemalerier. Der redegøres godt for udviklingen fra enevælde over nationalromantik til historiemaleriets sidste store epoke 1870-1890, som man bl. a. ser så rigt repræsenteret på Frederiksborgmuseet. Da det kritiske gennembrud i historieforskningen kom, betød det historiemaleriets endeligt. Til sidst analyserer *Ole Kongsted* musikken og musiklivet som led i hof- og statsceremoniellet på kongens tid. Næsten alle offentlige handlinger – hyldning, kroning, kgl. bryllupper og begravelser, gesandtmodtagelser etc. – var ledsaget af musikalske indslag fra de tre kongelige musikkorps: trompetterne, kapellet og sangerne. Christian IV var en »rex splendens«, og det kan man roligt hævde i forbindelse med musiklivet i København, der både kvantitativt og kvalitativt kunne måle sig med hofferne i f. ex. Wien, Paris og London. *Charlotte Christensen* og *Steffen Heiberg* har stået for det meget fornemme illustrationsmateriale, der instruktivt følger sig til hver afhandling.

Men nu til de tre såkaldte *biografier*. Da den historiske levnedsskildring eller biografi ikke har været i særlig høj kurs i de senere år, er det interessant, at der foreligger ikke mindre end tre vidt forskellige forsøg på at skildre den folkekære konges liv. Det skal bemærkes, at han sidste gang blev biograferet i 1890 af H. C. Bering Liisberg.

Benito Scocozza kom først med sin biografi (1987). I 13 kapitler gennemgås kronologisk-tematisk kongens opvækst, hans forhold til økonomi, religion, udenrigspolitik, adel m. v. De to sidste kapitler behandler tiden mellem kongens død og enevældens indførelse og kongens historiske eftermæle. Selve teksten er letlæst, og fortællingerne om Christian IV er gode og prægnante. Der er tale om velfunderet populær historieskrivning. Skønt kapitelinddelingen synes rimelig og overskuelig, er det dog, som om den afslører, at der ikke er et samlet sigte med bogen.

Det knappe forord peger i samme retning, vi skal hurtigst muligt igang. Forfatteren synes noget splittet i sin opfattelse af kongens rolle og betydning i forhold til samfundets og de enkelte klassers vilkår og udvikling gennem den lange regeringsperiode. Ofte ironiserer eller moraliserer Scocozza over kongens reaktioner og tankesæt, men ind imellem er der også forståelse for kongens mange problemer. Bønderne og den øvrige underklasse bliver oftest omtalt med den dybeste medfølelse, mens den grådige adel og de formørkede kirkemænd får deres bekomst. Vurderingerne og det hele normsæt, som forfatteren arbejder ud fra, er for moraliserende og kan rent ud virke lidt gammeldags. Man kunne desuden have ønsket en udførligere omtale af indenrigspolitikken og af den økonomiske politik. Det store bybygningsprogram, der dog er det første danske forsøg på noget sådant, affærdiges på få linier som fæstningsbyggeri, og også fremvæksten af København som Danmark's hovedstad omtales meget knapt. Selve statsmagtens ekspansion under Christian IV (Magtstatsproblemet) bliver der slet ikke refereret til, omendskønt forfatteren er opmærksom på nogle af konsekvenserne heraf i form af øget sindelagskontrol over og disciplinering af befolkningen. Næppe er forfatteren imidlertid kommet til et af de store vendepunkter i så henseende: Den store Menighedsforordning af 1629, før han begynder at citere de mest »sensationelle« dele deraf. Det får så den konsekvens, at man blot kan trække på skulderen og hævde, at det vel nok var nogle formørkede og tåbelige lovgivere og administratorer. Der er f. eks. intet nævnt om de nye menighedsråd, hvor lægfolk i samarbejde med gejstligheden skulle disciplinere befolkningen til et bedre religiøst og samfundsmæssigt liv. At forordningen også havde til hensigt at gøre alle – altså også adelsstanden – lige for loven, nævnes heller ikke. Sådan går det også med kirkebogsforordningen 1643-45 – Danmarks første lov om folketælling – hvorfra der kun medtages den morsomme historie om kirketjenernes lange kæppe, der skal holde folk vågne under prædikenen, mens registreringsinitiativet slet ikke omtales. Bogen vidner dog – trods de her rejste indvendinger – om forfatterens store kendskab til perioden og er som sædvanlig skrevet i et levende og ofte medrivende sprog. En kortfattet bibliografi afslutter den smukt illustrerede bog.

Steffen Heibergs biografi over Christian IV er også udsendt som en populær fremstilling. Den ligner i sin form mere den klassiske, kronologisk anlagte biografi. Kan sproget, der iøvrigt er klart og præcist, virke lidt mere tørt end Scocozzas, graves der til gengæld betydeligt dybere i kildestoffet, og fremstillingen er helt à jour med de nyeste forskningsresultater. Denne bog er virkelig jubilæumsårets bog om Christian IV. Der er ikke den del eller ting, der ikke gøres til genstand for overvejelse

eller diskussion. Alle Christian IV's problemer fra vugge til grav kulegraves, der redegøres f. ex. for hertugdømmernes arveretslige forhold og for lensadministrationen og de finansielle forhold, hvor forfatteren har en særlig indsigt, men ikke mindst er den politiske historie fint og originalt kombineret med tidens arkitektur og billedkunst. Især føjer Christian IV-portrætterne sig fornemt ind i redegørelsen for den kgl. politik i dens forskellige faser. Trods de mange detaljer bevarer forfatteren overblikket, og med Christian IV som indgang til perioden er der på mange måder tale om en nyskrivning af periodens politisk-kulturelle og administrativt-finansielle historie. Forfatteren er kritisk over for kongen og hans initiativer, men i det store og hele velafbalanceret. Der er mange gode nyvurderinger af den politiske historie, ikke mindst er forholdet mellem Danmark og Sverige efter Kalmarkrigens afslutning 1613 godt skildret. Der bringes mere dynamik ind i kongens udenrigspolitiske overvejelser og bl. a. understreges sammenhængen mellem Tysklands-, Østersø- og Sverigespolitiken. Til gengæld er afsnittet om »myten Christian IV« skuffende, for her er der alt for lidt stof med, og afsnittet er holdt i alt for generelle vendinger. Endelig mangler man en litteratur- og kildediskussion, men savnet heraf afhjælpes dog af en omfattende kommenteret bibliografi. Illustrationerne føjer sig fint ind i teksten og er af højeste reproduktionsmæssige kvalitet.

Som en havkat i hyttefadet indfandt *Leo Tandrup* sig sidst i 1988 med Christian IV i krig og kærlighed. Hvis man undrer sig over formålet med Scocozzas bog, ja så antyder alene Tandrups bogs titelblad, at en sådan tvivl i dette tilfælde er aldeles overflødig. Tandrup har i mange år været på kant med det øvrige historikerlav, hvis medlemmer han anser for at være nogle holdningsløse vatnisser, der kun i detailjerne kan være kritiske, men som systematisk går uden om livets store spørgsmål. Disse »lyseslukkere« får også i denne bog sammen med hele den materialistiske danske befolkning nogle ordentlige drag over nakken. Historien skal være os en vejleder i emancipation, frihed og kærlighed, og Tandrups bog skal være os en hjælp dertil. Den er skrevet i et medrivende sprog, men her og der også præget af lange germanistiske konstruktioner. Tandrup vil imidlertid alt for meget på en gang. På baggrund af hele vor vesterlandske idé- og moralhistorie skal vi have privatmennesket Christian IV og statsoverhovedet samlet til een levende person, der handler i samtidens politiske, kirkelige, kulturelle og socio-økonomiske verden.

Mens Tandrup med bogen: *Drømmen om kærligheden og kejsertronen*, 1984, der i virkeligheden er et skuespilmanuskript, med betydeligt held og i god dramatisk form forsøgte sig som skønlitterær forfatter, men samtidig

kunne trække på sin store faglige indsigt i tidens historie (se Viggo Larsens omfattende anmeldelse i *Narratio* Nr. 10, 1986 p. 36-38), er den her anmeldte bog ikke blevet vellykket. Det går hårdt ud over læseren for ikke at tale om Christian IV og Kirsten Munk. Trods den gensidige bitterhed og hadefuldhed efter skilsmissen 1630, der klart fremgår af kilderne, skal parret alligevel være os et eksempel til efterfølgelse med hensyn til deres totale, kompromisløse kærlighed. Denne ejendommelige these baseres på en blanding af mærkværdige kildetolkninger og ren fiktion. Som forfatteren ser det, bekræftes parrets emancipatoriske kærlighed i Christian IV's livsaften. I bogens slutning hedder det, at kongen kalder Kirsten Munk til sit dødsleje, og i en næsten »Stormfulde Højder«-stil begiver Kirsten sig afsted fra Jylland til København, men er dog efter tre uger (!) ikke nået længere end til sin mors gård ved Nyborg, og da havde døden indhentet Christian IV. Der er slet ikke belæg for denne påstand i kilderne. Alene Ludvig Holberg omtaler den mulige eksistens af en kongelig bønsskrivelse til Kirsten Munk om at komme og besøge ham i hans sidste time. Brevet kendes ikke, og Holberg har heller ikke selv set det og oplyser ikke sin hjemmelsmand. Den nøgterne historiker må fremhæve, at alt i det øvrige kildemateriale fra samtid og nærmeste eftertid klart peger på en fortsat forurettethed og uforsonlighed hos kongen endnu så sent som oktober 1647 og må på den baggrund afvise, at et sådant brev har eksisteret. Hvis vi nu *alligevel* antog, at et sådant brev havde eksisteret, hvadenten det var udtryk for den døende konges sidste vilje eller et smart nummer fra Corfitz Ulfeldts side, ja så ville dette brev eller i det mindste en kopi heraf have været blandt de breve, som Ulfeldtfamilien havde samlet i april 1648 efter kongens død for at bevise Christian IV's og Kirsten Munks legitime forbindelse. Men der er ikke det mindste spor deraf (Se diskussionen i S. Birket Smith: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie*, 1879 p. 162 ff., især note 210). Derfor er det mod god kildekritisk tradition at acceptere Holbergs udokumenterede notits, men det ser Tandrup stort på, når den store kærlighed og evige frigørelse er på tale.

Tandrups bog, der vel næppe bør kaldes en egentlig biografi, skal imidlertid ikke alene kritiseres, for blandt andet indeholder hans omtale af myternes betydning for eftertiden mange gode betragtninger. Jeg tror, at han havde stået sig langt bedre ved at skrive om de lange linier i den europæiske idé- og moralhistorie, hvad emancipation, frihed og kærlighed angår. Uanset de mange dele af bogen, hvor forfatteren på overbevisende måde kan argumentere for sine synspunkter, er hans bog en Christian IV-skildring, der bliver alt for vilkårlig set ud fra et fagligt

synspunkt. Bogen afsluttes med et omfattende noteapparat og en kommenteret kilde- og litteraturfortegnelse, hvor Tandrup argumenterer videre mod sine opponenter.

Det har altid været et brændende spørgsmål, hvem der egentlig havde den afgørende indflydelse på udformningen af den danske politik i den blandede konge- og rigsrådsregering i tiden før enevældens indførelse. Især har kongens kansler været betragtet som en nøgleperson, idet han på den ene side var medlem af rigsrådets inderkreds, men på den anden side samtidig var administrationens permanente leder og netop *Kongens* kansler. Det har derfor på forhånd stor interesse, at der i jubilæumsåret er udkommet to bøger om kanslerembedet (embederne). *Ole Degn* har skrevet en biografi over kongens kansler Christen Friis til Kragerup (1581-1639). Bogen, der er præget af forfatterens uhyre belæsthed og af fremdragelsen af et betydeligt utrykt kildemateriale (først og fremmest fra Danske Kancellis Arkiv), er traditionelt opbygget kronologisk med Friis' opvækst, karriere og uddannelse, men derefter opdelt i diverse tematiske dele om administration, lovgivning, skole- og kirkevæsen m. v. . Bogen afsluttes med en vurdering af Friis' »fremtræden og personlighed«. Fremstillingen er dokumenteret med et vældigt noteapparat og er rig på mange ikke før fremhævede detaljer og har alene derved en blivende værdi. Men den er på en mærkelig måde gammeldags både i sprog og vurderinger. Man savner også en egentlig kildefremlæggelse og -diskussion, ikke mindst fordi et så stort utrykt og uhyre interessant kildemateriale er nævnt i bogens noter. Forfatteren er nemlig en af de meget få historikere, der er gået videre end Erslevs Aktstykker og Oplysninger, og han kan derfor fremlægge breve, koncepter, kasserede kladder, notater m. v., der er særdeles relevante for belysningen af magtforholdene og disses ændring i løbet af Christian IV's tid. Med spænding blader man i afsnittene om Friis som øverste administrator og lovgiver, men selv om det kan være svært at klarlægge beslutningsprocesserne på højeste niveau i 1620- og 1630'erne, er det alligevel ærgerligt at se Degn vige uden om og garnere mange af sine vurderinger med forsigtige forbehold. Den vigtige diskussion om magtforholdene i Danmark i denne afgørende fase tilføjes således ikke så forfærdelig meget nyt, selv om kildematerialet så at sige ligger og slår med halen i noteapparatet. Det skal endelig bemærkes, at hele magtstatsdiskussionen ikke er taget i betragtning. Der er interessante kapitler om Friis' indflydelse på skole, kirke og kulturliv, men Degn bedømmer ikke hans indsats særlig positivt. Det skal da også indrømmes, at bogens hovedsynspunkt, der knytter tilbage til ældre forskning er, at Christen Friis var en pligtopfyldende og habil administrator, men altså heller ikke mere. Det var – iflg.

Degn – lige præcis en sådan person Christian IV var på jagt efter i 1616, således at kongen selv kunne bestemme og i kansleren alene have en god medhjælp. Den stofmættede og vægtige bog er trods al fremført kritik for den, der interesserer sig for Christian IV's tid, ikke til at komme uden om. Rent udstyrmæssigt er bogen beskeden og billed- og dokumentgen- givelser er af meget dårlig kvalitet.

Netop med hensyn til billedmaterialet er *Ditlev Tamms* bog om Christian IV's kanslere til gengæld i top. Det er en nydelig lille bog, der behandler såvel kongens kansler Christen Friis, som var hovedemnet for Degns omtalte bog, som rigskansler Jacob Ulfeldt, men alene med støtte i den trykte litteratur. Via de to sammenvævede biografier gives der et bredt kulturhistorisk billede af tiden. Forfatteren starter med at grav- lægge de to øverste statsmænd og tager udgangspunkt i de respektive ligprædikener og gravmæler og søger derefter frem til, hvordan de nåede så langt, idet han derpå behandler deres opvækst og ikke mindst deres dannelsesrejser til Sydeuropas universiteter og lærdomssæder. Der brin- ges ikke her noget decideret nyt, men gudstro, samfundssyn og det almindelige kulturelle stade i højadelige kredse er rimeligt og afbalan- ceret skildret. Illustrationsmaterialet er fint fundet frem og er resultatet af en ikke ringe indsats. Da billedteksterne spiller en væsentlig rolle, kan man undre sig over, at de hele tiden gentager, hvad der allerede er sagt i den egentlige tekst. Mest interessant er skildringen af Jacob Ulfeldts arbejdsområde, nemlig rettertinget, hvor en lang række konkrete sager endte. Her kan den, der ikke kender de danske retsforhold, få meget at vide. Med hensyn til lovgivningsarbejdet, der hørte under Christen Friis, får vi også et godt indtryk af arbejdet, men den daglige regeringsudøvelse er nærmest overset, og redegørelsen for magtrelationerne mellem konge og råd giver ikke meget. I den henseende er Degns bog klart bedre. Vurderingerne af Christian IV's personlige indsats hænger heller ikke sammen. Han skildres som en ikke særlig retfærdig deltager i rettertin- gets afgørelser, men bliver dog alligevel frikendt for det traditionelt store ansvar for de uhyrlige heksedomme. Magtstatsproblemet er kun perifert berørt, og i den afsluttende bibliografi mangler flere væsentlige af- handlinger fra 1970'erne og 1980'erne om adelsforhold.

I jubelåret er der udkommet to kildeudgaver. Den ene publicerer Christian IV's skolestile fra 1591-93 og den anden Lyschanders digtning.

Christian IV's grundige boglige uddannelse er en velkendt sag, men ud over Molbechs og Troels-Lunds historiske arbejder om kongens barndom er de eksisterende øvelses- og stilebøger ikke rigtigt blevet anvendt, endsige publiceret. Nu har en gruppe yngre historikere og klassiske filologer publiceret et af de tre bevarede kongelige manuskrip-

ter, nemlig *den latinske stilebog 1591-93*, som den unge Christian skrev til sin lærer, magister Hans Mikkelsen. De latinske brevøvelser, hvoriblandt muligvis gemmer sig rigtige afsendte breve, er udgivet in extenso med en parallelt løbende dansk oversættelse. Det hele arbejde virker sobert og præcist også med hensyn til de historiske kommentarer. Stoffet kan også anvendes i gymnasiets undervisning, men man må beklage, at de indledende kommentarer om prinsens uddannelse og diskussionen af brevenes værdi i en videre historisk sammenhæng intet nyt bringer i forhold til tidligere.

Udgaven af *Lyschanders digtning* er til gengæld en klassisk kildeudgivelse gennemført af litteraturforskeren Flemming Lundgreen-Nielsen. Bd.1 rummer digtene og bd.2 en omfattende kommentar, hvor alle synspunkter med hensyn til digtene – deres overlevering, udgaver, kilder, baggrund etc. – endevendes og diskuteres. Lyschander, der var præst, hofdigter og sluttelig endog en periode kongelig historiograf, har ikke i historieforskningen haft en særlig høj status. For så vidt med rette, som hans oplysninger om Danmarks ældre historie næppe rummer primært stof. Men, som Lundgreen-Nielsen påpeger, er Lyschander selvfølgelig en oplagt kilde til Christian IV-tidens historieopfattelse og hele selvforståelse. Netop tiden før kongens skæbnesvangre indgriben i 30-årskrigen var en enestående optimistisk tid med mange nye initiativer og horisonter, og denne holdning præger også Lyschander. Hans hovedværk var Grønlandsdigtet *Grønlands Chronica* – der blev publiceret i 1608 efter tre just afsluttede Grønlandsekspeditioner. Atter gælder det, at Grønlandsdigtet frem for alt er en vigtig kilde til samtidens normer og holdninger til de »vilde« grønlændere og den særprægede natur. Også hyldestdigtene i anledning af Tøjhushavnens åbning i 1608 og i anledning af Kalmarkrigen 1611-13 (Den calmarnske Triumph) samt prins Christians udvælgelse og hyldning 1608 og 1610 diskuteres indgående i kommentar og noter. Ud over selve det digteriske og litterære aspekt, der iøvrigt fører udgiveren til at konkludere, at Lyschander må betragtes som den sidste skjald i middelalder- og renaissanceforstand, altså før barokkens mere overlæssede idealer trænger ind i digtekunsten, er det en fornøjelse at se, hvordan ægte humanistisk forskning selvfølgelig er tværfaglig. Det store omhyggelige arbejde vil fremover være værket om Lyschanders digte, og det er forbilledligt trykt og opsat.

Midtvejs mellem »papirhistorien« – om man tør kalde de ovenomtalte skrifter sådan – og billed-, genstands- og monumentalhistorien, der herefter skal behandles, befinder *Finn Askgaaards* bog sig. Han har skrevet om militærvæsenet på Christian IV's tid, og hans bog, der går hånd i hånd med Tøjhusmuseets jubilæumsudstilling, behandler et emne, der

har været forsømt i alt for mange år. Den nutidige læser har længe været henvist og har efterhånden også vænnet sig til at gå til Fridericias og Arups fremstillinger af kongens overambitiøse og fejlslagne udenrigs- og krigspolitik. Vi savner nemlig i Danmark moderne fremstillinger af hær og flådes historie i lighed med dem, der er udkommet om de tilsvarende svenske militære institutioner. At gå til Gardes, Rockstrohs og Axel Larsen (Liljefalks) generationer gamle undersøgelser er ikke tilfredsstillende. Det har ikke været nogen nem opgave, men Askgaard har med inddragelse af et stort – også utrykt – stof haft held til at skrive en værdifuld og meget pædagogisk fremstilling om det militære Danmark og general Christian. I en række kapitler fører vor guide os rundt i det militære landskab, idet han behandler de militære institutioner, de militære finanser, våbentyper, soldaterfunktioner, kampformer, strategi og taktik, og den ikke-militært kyndige bliver udmærket hjulpet. Igen savner man reference til Magtstatsprojektet, men man må trods det store væld af detaljer konstatere, at forfatteren fastholder overblikket gennem hele bogen. Også hans skildring af Christian IV's krige er velgørende, fordi han fastholder krigene som processer, hvis resultater ingen kunne forudse. Som Tandrup i 1979 rehabiliterede kongen som udenrigspolitiker, således får Askgaard på det militære område givet kongen en i hvert fald delvis Ehrenrettung. At diskussionen ikke er udtømt dermed, er naturligvis en anden sag.

De tre museumspublikationer belyser forskellige sider af det 17. årh. s. materielle produktion og kultur. *Mogens Bencard* tager emnet pragtsølv – d.v.s. sølv i overstørrelse – op som et led i den datidige fyrstemagts selviscenesættelse. Pragtsølvet omfatter bl.a. pokaler, fade, statuer af mennesker og dyr, ja endog modeller af hele bjerglandskaber. Ved officielle lejligheder blev sådanne sager opstillet til beskuelse og beundring. Når der var fyrste- eller gesandtskabsmodtagelser, og når store familiebegivenheder i kongehuset fejredes, blev de ofte særdeles tunge sølvsager hentet ud af deres sikre depoter og skulle virke som et ekstra vidnesbyrd om ejerens formåen. I tidens løb blev meget smeltet om og sølvet brugt til nye kreationer, i hvilken sammenhæng især de hamborgske guldsmede var berømte for deres arbejder. Sølv var imidlertid også at betragte som en reservekapital, der kunne omsættes i penge, og det er bl. a. takket være en sådan handel, at vi endnu i dag kender en del af Christians pragtsølv, idet han under Kejserkrigen lod noget af det sælge. Det havnede via mellemmand hos den russiske czar i hans rustkammer i Kreml, hvor det er forblevet, indtil det i 1988 udlåntes til Rosenborgs Christian IV-udstilling. Takket være grundige studier i arkiverne er det lykkedes at identificere flere af disse sølvgenstande.

Bogens styrke er, at alt dette »Geschirr« sættes ind i en bredere udenrigspolitisk sammenhæng, idet Bencard gennemgår de dansk-russiske relationer. Rusland sås ind imellem som en mulig allieret mod det opkommende Sverige, men indtil flere forsøg på at få de to dynastier indgiftet i hinanden endte uden resultat. Det sidste forsøg var prins Valdemar Christians Moskva-færd, hvor Christian IV bl. a. ved hjælp af pragtsølv-brudegaver søgte at få sagen igennem, igen uden held. Ja, prinsen var endog en lang periode nærmest i et slags ufrivilligt fangenskab i Moskva. Det er interessant, at en detailstudie af denne art i virkeligheden også giver sit bidrag til forståelsen af den moderne magtstats vækst. At det blot skulle dreje sig om en banal og ligegyldig udveksling af gaver, dementeres af det sidste russiske gesandtskabs besøg hos kongen i efteråret 1647. På dette tidspunkt var statskassen så at sige tom, men ikke desto mindre lagdes der alligevel vægt på at give russerne fornemme gaver: Som en hilsen til czaren et forgyldt fad med kande, 14 sølvpokaler og to forgyldte saltkar. Dertil fik hvert enkelt medlem af gesandtskabet – i alt 11 personer – hver en forgyldt sølvpokal. Hele herligheden kostede 2.350 daler – en overordentlig stor udgift i disse fattige år. Det velillustrerede katalog er udarbejdet af den russiske kunsthistoriker G. A. Markova.

De to andre museumsbøger skal kun omtales ganske kort. *Fru Kirstens Børn* har som sit emne fundet af en række fine og velbevarede tekstiler fra to af Christian IV's og Kirsten Munks børns kister. Begge børn døde som små i slutningen af 1620'erne. Sarkofagerne var i 1981 så medtagne, at de måtte restaureres, og da kisterne blev åbnet, fandt man en overdådig tekstilskat omfattende drenge- og pigeklæder samt sengetøj. Alene den nogenlunde præcise datering af fundene gør materialet særdeles værdifuldt. Textilhistorikerne – d. v. s. *Charlotte Paludan, Lise Warburg & Else Østergaard* – har gennemført en overvældende teknisk, arkivalisk og litteraturmæssig indsats, og det er tankevækkende, at et sådant fund kan afsløre og bekræfte de internationale handelsforbindelser – ikke blot europæiske, men også tyrkiske og persiske tekstiler er repræsenteret i fundsagerne. Klædedragternes og modens historie indgår i afhandlingerne, der afsluttes af et stort katalog med udmærkede fotografier og rekonstruktionstegninger af de i alt 27 fundne stykker. Efter endt undersøgelse er kisterne med deres indhold igen tilbage i Roskilde Domkirke.

Den tredje museumsbog er *Fritze Lindahls* om skattefund fra Christian IV's tid. Den er et katalog over det såkaldte »svenskekrigssølv«, d. v. s. det sølv, der blev gravet ned i den urolige periode mellem 1627 og 1660, da Jyllands og sidst i perioden også øernes befolkning måtte se fremmede

tropper vælte ind hele tre gange. I de indledende kapitler redegør forfatteren for datidens bordservice og smykker og for sølvsagernes ophavsmænd. Flere af arbejderne kan følges tilbage til guldsmede fra danske provinsbyer og naturligt nok også til de store nordtyske byers værksteder. Også dette værk baseres på omfattende viden og indsigt på dette område. Bogen bekræfter, at Danmark helt op til 1650'erne var et land, hvor der må have været en betydelig velstand. Selv om forfatteren er varsom med generaliseringerne, fordi det jo er tilfældigt, hvad der er kommet til vort kendskab, får man alligevel det indtryk, at først og fremmest bondestanden har haft en betydelig andel i den velstand, som prægede i hvert fald første halvdel af århundredet, men også præstegårdene er pænt repræsenteret.

Ingen vil med rette kunne påstå, at Christian IV-tidens kunst og arkitektur ikke har været beskrevet og analyseret. Men en egentlig indtrængende ikonologisk og systematisk tolkning har det ligget noget tungere med. Det råder kunst- og lærdomshistorikeren *Meir Stein* bod på i sin nye bog om Christians billedverden. Forfatteren har forenet seks tidligere publicerede afhandlinger med tre nyskrevne om kunsten på Christian IV's tid. Med megen lærdom – ikke mindst et indgående kendskab til den samtidige fag- og skønlitteratur – og gennem en ikonologisk synsvinkel giver forfatteren i de enkelte artikler interessante forslag til tolkningen og forståelsen af de billedprogrammer og byggeidéer, der lå bag udsmykningen af de kongelige slotte og bag bygningskomplekserne selv. Forfatteren rekonstruerer således i sin anden artikel den oprindelige udsmykning i riddersalen på Rosenborg. En stor del af malerierne findes i dag på Kronborg, idet Rosenborgs riddersal blev totalt fornyet i begyndelsen af 1700-tallet. Hovedmotivkredsen var ifølge Stein de syv livsaldre, hvortil sluttede sig allegoriske billeder af de syv planetsfærer og af de syv frie kunster. Historisk-politiske billeder af belærende karakter afrundede serien. Baggrunden finder forfatteren i den europæiske renaissances kunst- og arkitekturbøger og i klassisk inspirerede filosofisk-videnskabelige traktater. Det er ikke underligt, at Stein især kredser om Rosenborg og Frederiksborg, for vi ved fra de samtidige kilder, at kongen selv med stolthed viste disse bygninger frem, gerne modtog fremmede besøgende her og i det hele lagde vægt på at fremstå som magthaver på baggrund af disse bygningsværker. Frederiksborg var om noget Christian IV-tidens »showcase« og i ikke mindre end tre artikler behandles frederiksborgske emner, således selve slotsanlæggets tilblivelse og udvikling, Audienshusets billedudsmykning og det fornemme fra Tyskland importerede Marmorgalleri. Også det uudgrundelige Rundetårn får sin behandling i en lille, men indgående artikel.

Forbilledet for dette mærkværdige – *ikke-nederlandsk* inspirerede bygningsværk har været stærkt omdiskuteret i forskningen, men forfatteren har her sin helt egne tolkning, idet han henviser til den engelske naturfilosof og mystiker Robert Fludds sfærisk-akustiske spiral. Fludds værk »De to Verdener« udkom 1617-19 og ledsagedes bl.a. af et kobberstik af musikkens tempel, hvis sneglegang både alluderer til det menneskelige øres sneglegang og til sfærernes musik. De dansk-engelske relationer i 1600-tallet var kulturelt og kunstnerisk ganske veludviklede (kongen var to gange i England), og forfatteren mener, at den berømte engelske arkitekt Inigo Jones kan have haft en finger med i spillet. Omend bygmesteren ikke er kendt, kan Stein dog argumentere for, at astronomen Longomontanus formentlig har været formidleren af den Fludd'ske teori. I det sidste afsluttende afsnit om tidens kunstopfattelse citeres det kendte Horats-udsagn »ut pictura poesis« – udtrykt på en anden måde fra antikken: Malerkunsten er stum poesi og poesien et talende maleri. Man kan kun håbe på, at forfatteren vil fortsætte disse interessante studier. Børsen og Tøjhuskomplekset (jvf. udgaven af Lyschanders digte) har f.eks. ud over deres rent praktiske funktioner en symbolsk og ideologisk klædedragt, der kunne fortjene yderligere undersøgelser.

Vi er nu fremme ved det mægtige katalog over *den 19. Europarådsudstilling 1988*. Dette store rigt illustrerede og fornemt udstyrede katalog omfatter alle de ti særudstillinger, der arrangeredes i jubilæumsåret. Det må have været et enormt arbejde, såvel for de enkelte bidragydere som – og ikke mindst – for hovedredaktøren Steffen Heiberg. Det tjener alle til ros, at det lykkedes at få denne mastodont udsendt som planlagt, og at antallet af fejl, når helheden tages i betragtning, alligevel er beskedent. Det store katalog vil bevare sin værdi, fordi alle de udstillede genstande er så udførligt beskrevet og oftest er forsynet med litteraturhenvisninger. For hver udstilling er der en generel indledning til det respektive tema eller emne. Indledningerne varierer noget i længde og tyngde. Bindet, der er på over 600 sider, afsluttes med en kæmpebibliografi over de citerede værker og artikler.

Der var det særligt interessante ved udstillingerne, at ikke mindre end seks af de ti blev huset i kongens egne bygninger. Det må siges at være velbegrundet, at Tøjhusmuseet kunne tage sig af udviklingen af hær og flåde, og opfindsomt var det, at den restaurerede loftsétage over Trinitatis Kirke kunne rumme udstillingen om videnskaberne og datidens lærdomshistorie, idet Universitetsbiblioteket havde til huse her fra kirkens færdiggørelse til 1861. Frederiksborg, Kronborg, Rosenborg og Kolding-

hus var for så vidt naturlige udstillingssteder, fordi disse slotte enten er bygget eller væsentligt ombygget i kongens tid.

Meget passende indleder hovedredaktøren Steffen Heiberg *Frederiksborg Slots udstilling* med en kort skildring af Christian IV-portrætterne, der som et resultat af jubilæumsanstrengelserne er blevet forøget i antal. Udstillingen behandlede kongens personlige og familiemæssige forhold samt hans dynastiske, politiske og udenrigspolitiske indsats. At der er en nær sammenhæng mellem udstillingskatalogets tekst og Heibergs biografi over kongen kan næppe undre. *Kronborgs Slots udstilling*, til hvilken jubilæumsårets generalsekretær Charlotte Christensen indleder om billedkunstens udvikling, har ud over maleriet også emner som tidens musik og teater. Billedkunsten drejede sig på Kronborg mere specifikt om de store billedudsmykninger på de kongelige slotte. Her er det igen Charlotte Christensen, der redegør for indkøbene af malerier til Rosenborg i 1607-08, for Karel van Manders serie af billeder til Frederiksborg og endelig for billederne til Rosenborgs riddersal fra 1620'erne. Det understreges meget kraftigt, at Danmark nu for alvor kommer ind i en europæisk kulturel og kunstnerisk sammenhæng, hvilket vist også var den igangsættende grundidé bag hele det store arrangement. Også på musikkens område blev Danmark takket være Christian IV's personlige musikinteresse europæiseret. Som det fremhæves er dette for så vidt allerede en kendt sag (jvf. A. Hammerich: *Musiken ved Christian IV's Hof*, 1892), men synspunktet kan i dag dokumenteres yderligere med en lang række nyfundne noder fra dengang, lige som vort kendskab til datidens instrumenter er i dag langt større.

I *Rosenborg Slot* var temaet Christian IV's skatte. Her vistes alle kongehusets raffinerede kunstgenstande fra kronregalierne og de kongelige smykker til de egentlige kunstindustrielle sager. Også emner som møbler og klædedragt var fint repræsenteret. Det hele var sindrigt pædagogisk inddelt i 8 »kamre« omfattende skatkammer, bedekammer, våbenkammer, kunstkammer, sølvkammer, metalkammer, møbelkammer og klædekammer (jvf. Bencards bog om pragtsølvet).

Nationalmuseets udstilling havde titlen Christian IV Den driftige konge. Den indledes i kataloget med en kortfattet oversigt over kongens økonomiske politik og det danske stændersamfunds livsvilkår, kort og præcist fremstillet af museumsinspektør Niels Knud Liebgott. Det er imidlertid anmelderens indtryk, at denne udstilling næsten kom til at rumme for meget stof – eksempelvis så forskelligartede sager som torturinstrumenter, kompasser og ure, lavs-genstande, ting fra Norge og sager fra Trankebar. De enkelte emner er behandlet af dygtige specialister, men

problemet ligger et andet sted nemlig i overblikket og helheden. Under den noget diffuse titel har der hobet sig for mange temaer og emner op. Man kunne i den sammenhæng undre sig over, at Københavns Bymuseum overhovedet ikke var med i det samlede udstillingsprojekt. Bymuseet kunne naturligt have taget sig af den voksende hovedstad med dens lavsvæsen, fjernhandel, bykultur og dens stigende rolle i rigssammenhængen, og på den måde kunne Nationalmuseet have været aflastet i sin udstilling.

Statens Museum for Kunst havde gjort et kup med lånet af Frederiksborgs originale skulpturer til Neptunspringvandet, der 1658 bortførtes som krigsbytte til Sverige. Resten af udstillingen var helliget samtidens europæiske billedkunst, som en slags baggrundsramme for Christian IV-tidens egne frembringelser. *Kobberstiksamlingens* udstilling om »tyveriet« fra Rubens' værksted i Antwerpen var en specialitet og noget uden for det egentlige emne. *Tøjhusmuseets udstilling* om »Rigets væbnede Arm« indledes med en kort indføring af Finn Askgaard, hvis bog med samme titel er omtalt ovenfor. Fine sværd, geværer, kanoner, kort og instruktive modeller er afbildet og registreret i kataloget. En del af de udstillede genstande var udlånt fra Sverige.

En betydelig interesse knytter sig til udstillingskatalogets afsnit om *udstillingen på Trinitatis' Kirkes Loft*. Her er ankermanden lærdomshistorikeren H. D. Schepelern. Selv om det kræver en betydelig bladen rundt, er der i denne del en mængde interessante afsnit, der fortæller om tidens almindelige viden og holdninger, som de formuleredes af tidens lærde inden for såvel humaniora som inden for de gryende naturvidenskaber, hvoriblandt selvsagt navne som Tyge Brahe, Ole Worm og Bartholinfamilien indtager en særlig placering. Vi hører her om studentliv, uddannelsesrejser, pædagogik, kartografi, historieforskning, lægevidenskab, retsvidenskab og teologi, samt om »Museum Wormianum«, og endelig er der et afsnit om tidens skønlitteratur. Der er tale om en rodet men sand guldgrube, der klart viser videnskabernes betydning for den begyndende dynamiske udvikling i samfundet.

Da udstillingen på *Koldinghus Slot* ikke mandede ud i nogen særpublikation som f.eks. Rosenborgs eller Tøjhusmuseets, skal indledningerne derfra omtales lidt nøjere. Udstillingens titel »Christian IV og arkitekturen« dækker over tidens slots- og kirkearkitektur samt byplanlægning og byarkitektur. De to forfattere Mette Smed og Lars Bisgaard har skilt sig godt fra deres respektive indledninger. Især er den førstes næsten tyve sider lange indledning til og redegørelse for fyrstehoffet og dets arkitektoniske iscenesættelse såvel på nordisk som på europæisk plan en udmærket indføring, idet vi her får næsten alle aspekter af arkitekturen som

magtsprog og som led i det kongelige ideologiske program fint belyst. Det er en fornøjelse at se det lutherske kongeideal kombineret med den voksende sækulære fyrstematg så overbevisende præsenteret og sammenfattet. Men også Bisgaards langt kortere redegørelse for byplanlægningen og de realiserede byer fra Christian IV's tid skal have ros for sin præcise og dækkende skildring.

Kataloget slutter af med udstillingen på *Århus Kunstmuseum*, der handlede om Christian IV i eftertiden. Initiativet er nok et af de mest originale blandt de 10 udstillinger og havde, som titlen antyder, som sit vigtigste formål at afdække senere tiders billedlige opfattelse og tolkning af Christian IV-tiden og af hovedpersonen selv. Der siges her meget godt om historiebevidsthed og om historiens brug og misbrug ned gennem tiderne. Velsagtens inspireret af Mette Bligaards »Fædrelandshistoriske Billeder« fra 1978 har museets inspektør Nina Damsgaard sat sig for at undersøge myterne om Christian IV og disses udformning i det 18. og 19. århundrede.

Til alt held er Århus-initiativet resulteret i en samling artikler, der under samme titel udgaves selvstændigt af Kunstmuseets eget forlag. Her får man Nina Damsgaards systematiske analyse af Christian IV-skikkelsen på skibet »Trefoldigheden« ned gennem tiden. Derefter følger Elisabeth Cederstrøms redegørelse for historien om udsmykningen af Christian IV's kapel i Roskilde, som den udformedes i enevældens sidste og i nationalliberalismens første år. Videre er der artikler om Købkes malerier af Frederiksborg Slot i 1830'erne (af Kaspar Monrad), om kongen i norsk billedmæssig og skulpturel sammenhæng (af Arne Brenna), om Frederiksborgmuseets historiemalerier med jubilarer som hovedperson (af Mette Bligaard), og atter en gang er Mette Smed på færde, nu med en bevidsthedshistorisk undersøgelse af renaissancens og barokkens tilbagevenden i »Godsejernes Lykkelige« 1850-1900«, hvor hun kigger godsejerne dybt i kortene, da det store hartkorn for sidste gang i Danmarkshistorien kom til at spille en politisk rolle og lod dette faktum afspejle sig i maleri og arkitektur.

En egentlig *konklusion* må anmelderen afstå fra og nøjes med at konstatere, at resultaterne af såvel udstillingsvirksomheden som af den øvrige fremlagte litteratur i grunden giver et ganske godt billede af dansk forsknings- og formidlingsvirksomhed af idag. Der er virkelig mange, der har lagt sig i selen og præsteret gode bidrag til det 16. og 17. århundredes historie. Den nedsatte komité har fungeret godt som paraplyorganisation for – og har skaffet penge til – de mange initiativer og aktiviteter, der er vokset frem både inden for og uden for de institutionelle rammer.

I andre lande med en statsstyret kulturpolitik – man kunne blot tænke

på f.eks. Frankrig – ville man utvivlsomt være gået anderledes til værks både organisatorisk og finansielt. Man ville have været langt mere målrettet og bestilt mere specifik forskning. En stærkere styring ville så formentlig have betydet, at forskningsindsatsen var kommet dybere ned i og nået til en mere udtømmende brug af det store kildemateriale. En stærkere forskningsstyring havde da forlangt en serie påtrængende spørgsmål m. h. t. periodens udforskning besvaret, f.eks. en redegørelse for de politiske magtforhold, lov og ret i praksis, kunstens og arkitekturens brug i magtpolitikken etc. etc. Man kunne også have tænkt sig en færdiggørelse af Kancelliets Brevbøger (op til 1660) og andre kildeudgaver.

Alligevel synes jeg, at den brogede buket, der er kommet ud af de hjemlige jubilæumsbestræbelser er præsentabel, ikke ganske regulær eller symmetrisk og ind imellem er der farver og faconer, der ikke helt står til hinanden, og desuden er der forskelle på højde og bredde og på tyngde og elegance. Men måske er hele buketten en ganske god afspejling af selve festens hovedperson, i hvis omfattende egenhændige breve, vi netop finder alt menneskeligt afspejlet fra mere afgrænsede problemer, der skal løses hurtigt, til livets allerstørste spørgsmål. Måske er det dette åndelige slægtskab med personen Christian IV, der får hele serien af publikationer til at fremstå som en smuk og mindeværdig gave, der overrækkes os danske.

LISTE OVER DE ANMELDTE VÆRKER:

- Christian IV's Verden*. Red. Svend Ellehøj, Billedred. Charlotte Christensen og Steffen Heiberg. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1988 pp.472.
- Benito Scoozza: Christian 4. Politikens Forlag 1987. pp.288.
- Steffen Heiberg: Christian 4. Monarken, mennesket og myten, Gyldendal 1988. pp.476.
- Leo Tandrup: Christian 4 i krig og kærlighed. Om fyrsten, folket og den fristende forførelse fra renæssancen til i dag. Centrum 1988. pp.243.
- Ole Degn: Christian 4.s kansler. Christen Friis til Kragerup (1581-1639) som menneske og politiker. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1988. pp.261.
- Ditlev Tamm: Christian den Fjerdes Kanslere. G.E.C. Gad, København 1988. pp.175.
- Liber Compositionum. Christian IV's latinske brevstile 1591-1593. Udg. af B. Christensen, Christian Iuul, B. Kjeldsen, K.E. Staugaard. P.S. Sørensen & Chr. G. Tortzen (red.). Klassikerforeningen/systime, 1988. pp.262.
- C.C. Lyschander's Digtning 1579-1623. Udg. af Flemming Lundgreen-Nielsen, de latinske digte af Erik Petersen vol. I-II, Det danske Sprog- og Litteraturselskab. C.A. Reitzels Forlag, København 1989. pp.392 + 355.
- Finn Askgaard: Christian IV »Rigets væbnede Arm«, Tøjhusmuseet 1988. pp.223.
- Mogens Bencard: Christian 4.s pragtsølv og kongens forbindelser med Rusland (Katalog af G.A. Markova), Rosenborg 1988. pp.100 plus plancher.
- Fru Kirstens børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke. Ved Anette Kruse, Birgitte Bøggild Johansen, Charlotte Paludan, Lise Warburg og Else Østergaard. Nationalmuseet 1988. pp.295.
- Fritze Lindahl: Skattefund. Sølv fra Christian IV's tid. Nationalmuseet 1988. pp.272.
- Meir Stein: Christian den Fjerdes Billedverden, G.E.C. Gad København 1987. pp.151.
- Christian IV og Europa. Den 19. Europarådsudstilling Danmark 1988 (Red. Steffen Heiberg m.fl.). pp.607.
- Danmarks Christian. Chr. IV i eftertiden. Aarhus Kunstmuseums Forlag (red. Nina Damsgaard), 1988. pp.112.